

Kelemen Lajos üzenete

1.

Ünnepe van a romániai magyar történetkutatásnak. Megjelent egy kötet Kelemen Lajos művészettörténeti tanulmányaiból (*Művészettörténeti tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1977) Benkőné Nagy Margit gondozásában és Szabó T. Attila bevezető tanulmányával. Örökségének továbbadásával régóta tartozunk a halott tudósnak és önmagunknak. Hálásak lehetünk tehát a kötet gondozójának és a bevezető szerzőjének, amiért kitartó fáradozásuk eredményeként eddigi mulasztásunk nyomasztó terhét legalább ennyivel csökkentették. Bár nem vagyunk annyira gazdagok, hogy továbbhaladásunk közben nélkülözhetnők olyan munkás élet tanulmányait és tudományos eredményeit, mint amilyen a Kelemen Lajosé volt, mégis születése századik évfordulója kellett ahhoz, hogy tanulmányainak első része gyűjteményes kötetben hozzáférhetővé váljék. Van valami jelképszerű és egész tudományos életünk szervezetségi fokára jellemző ebben. E kötet egyszerre szolgáltat elégtételt egy különlegesen tiszta, szorgos emberi életnek, pótol hézagot, teremt folytonosságot kutatásunkban, és mutat fel követésre méltó, nagy hatású példát a tudományok nemzetiségi munkásai számára. Ennél méltóbb, hasznosabb és a közel másfél évtizede halott szerzőnek kedvesebb, szándékainak megfelelőbb emléket a Kriterion kiadó nem is állíthatott volna születése századik évfordulójára.

Az idősebb nemzedékek soraiban Erdély-szerzte még akadnak, bár számuk rohamosan fogy, akik személyes kapcsolataik és találkozásaik révén őrzik Kelemen Lajos emberi alakját, természetes egyszerűsége ellenére tiszteletet parancsoló, különleges egyéniségének varázsát. Mások számára azonban máris legendás személyiséggé vált, a legfiatalabbak előtt pedig emléke pusztá névvé fakult, vagy még a neve is kihullott a tudatukból. Már életében akadtak olyanok — és az idő ezek számát állandóan szaporítja —, akik mindentudó órakulumnak vélték, mely elektronikus gépezetként tárolja agyában az erdélyi múlt minden adatát. Társadalmi viszonyainkra jellemző, hogy az idővel együtt járó legendásodás ezt a képet mélyíti el a köztudatban. E kötet bevezető tanulmánya Kelemen Lajos egyénisége, tudói és emberi magatartása, kutatói módszerei kialakulásának felvázolásával vizsgálja a nagy tudóst emberközelbe azok számára is, akik személyesen már nem ismerték. A hálás tanítvány és a közeli barát melegségével megírt tanulmány finom rajzú, hiteles elemzést nyújt egy rendkívüli személyiség kialakulásáról és életútjáról. Kelemen Lajos eddig egyetlen tudományos igényű életrajzának és méltatásának hitelét nagymértékben növeli a túlzásoktól teljesen mentes, tárgyilagos hangvétel. Ritkán adódó szerencsés helyzet, hogy éppen az foglalja össze egy halott szellemi alkotó pályafutását, aki nemcsak legközelebb állott hozzá, és ezért legjobban ismerhette, hanem aki sokban rokon lelkiakat is vele, valóságos szellemi gyermeke annak, akiről szól. A nagy történésszel foglalkozó későbbi irodalomnak mindig kiindulópontja marad Szabó T. Attila e sok szeretettel megírt tanulmánya. Információi gazdagságával és pontosságával, a valósággal minden vonatkozásban szembenéző bátorságával, érzelmi azonosulásból fakadó melegségével maga is méltó folytatása a Kelemen Lajos-i történetírásnak.

Egy könyv lapjairól kibontakozó emberábrázolás gazdagság és színek dorgában természetesen sohasem versenyezhet azzal az életteli képpel, amelyik a személyes kapcsolatok nyomán jött létre bennünk. Akik személyesen ismerték Kelemen Lajos-t, a tisztaságával mindenkit lenyűgöző, önmagát közössége szolgálataiban elégető önzetlen ember képét egy-egy újabb vonással bizonyára még teljesebbé tehetnék. Ez azonban csak azoknak az egyre kevesebbeknek nyújtana még többet, akik arcának múlt földi másával együtt azt az eleven embert is őrzik magukban Kelemen Lajosból, aki velük együtt véglegesen eltűnik. A bevezető írója, talán öntudatlanul is, számolt azzal, hogy a jövő nemzedékek előtt az ember és az életmű számunkra természetes egysége megbomlik, és életrajzában az utóbbira, az emberből pedig az alkotóra helyezte a hangsúlyt. És ez így van rendjén, mert a bennünk ma is élő Kelemen Lajos így válhat időtlenné, az egymást követő nemzedékek közös értékévé. Ez az életrajz az első lépést jelenti azon az úton, amelyen Kelemen

Lajos a munkatársak, tanítványok, barátok, tisztelők, ismerősök múlandó köréből végleg átköltözik a magyar tudománytörténet nagy alakjai és az erdélyi magyar nemzetiség világitó csillagai közé.

2.

E most kezdődő metamorfózishoz alaposan hozzájárult Benkóné Nagy Margit is a maga szerkesztői munkájával. Azt valószínűleg meg ugyanis, amit Kelemen Lajos kedvezőtlenebb körülmények között, 1920-tól fogva több ízben is hiába próbált meg. Benkóné ügybuzgalma és kitartása biztosította, hogy Kelemen Lajos öröksége legalább részben hozzáférhetővé váljék, és elkezdhesse igazi utóéletét. E tanulmánykötet megvalósítása, a régi tanulmányok végleges bekapcsolása tudományos kutatásunk vérkeringésébe kétségtelenül az ő érdeme. Benkónét a szerző még 1957-ben bevonta kötete szerkesztési munkájába, amikor még maga foglalkozott a kiadás gondolatával. Benne tehát olyan szerkesztőre lelt e kiadvány, aki minden tekintetben ismerte az elhunyt szerző elképzeléseit. S Benkóné a reá szállott feladat hűséges sáfárának bizonyult.

Csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk arról a szerénységről, tapintatról, a szerzővel való teljes lelki azonosulásról, ahogyan a kötet gondozója a sajtó alá rendezés hálásnak aligha nevezhető feladatát megoldotta. Ennek köszönhetően a kötetben nyoma sem érzedik annak, hogy e dolgozatok nem szerzőjük gondozásában jelentkeznek előttünk. A szerkesztő az eredeti szöveg legteljesebb tiszteletben tartása mellett is megtalálta a módját, hogy az újabb szakirodalomra való utalásokkal a problémák mai állása szintjén hozza vissza a halott tudós eredményeit a tudományos életbe. Mindezt úgy oldotta meg, hogy az olvasót egyetlen pillanatig sem hagyja tájékozatlanságban a legkisebb szerkesztői beavatkozás természete és mértéke felől sem. A szerkesztői megjegyzések a dolgozathoz tartozó eredeti jegyzetanyag után, teljesen elkülönítve olvashatók. Ugyanott adja Benkóné a témára vonatkozó újabb irodalmat és a legfrissebb információkból az elengedhetetlenül szükségeseket. Nagyon szerencsésnek tartjuk ama eljárását is, hogy megjegyzései során közöl a szerző e kötetben nem található más dolgozataiból a tárgyalt kérdést magyarázó, jobban megvilágító részeket. Így az olvasó egy helyen kaphatja mindannak a lényegét, amit a szerző bizonyos témákról különböző helyeken és időben írt. Ezáltal a végleges álláspont kialakulásának az állomásait szintén megismerteti az érdeklődő szakolvasókkal.

A kötet gondozójának tartozunk köszönettel a gazdag és viszonyaink között szépen kivitelezettnek tekinthető képanyagért is. Az évtizedekkel korábban megjelent tanulmányok képeinek újbóli beszerzése, vagy egyes dolgozatoknak az első kiadásánál bőkezűbb illusztrálása nem kis fáradságot, utánajárást és költséget kívánt meg Benkóné Nagy Margit részéről. Ennek az önálló kutatási feladattal felérő munkának a megoldása szeretettel, türelemmel és kitartással egyrészt nagymértékben növeli a tanulmánykötet tudományos értékét, másrészt viszont teszi a nagyközönség előtt. A szerkesztő gondosságát dicséri még a részletes személy- és helynévmutató. Ez utóbbi magyar, német és román hivatalos alakjában közli a kötetben előforduló erdélyi helységek nevét. Mindkét mutató értékes segítséget jelent a kötet minden forgatója számára.

3.

E tanulmánykötetnek azonban tudománytörténeti funkciója is van. Vele eljött az ideje és megeremélt a lehetősége annak, hogy helyesbítsük a köztudatba egyre jobban beívódó képet a mindent tudó, de semmit meg nem író legendás historikusról, és józanul kijelöljük helyét az erdélyi magyar történetkutatás fejlődésében. Ez a könyv valósággal megköveteli azt is, hogy tisztázzuk viszonyunkat Kelemen Lajos örökségéhez, és ennek fényénél elmélkedjünk a jelen és a jövő teendői felől.

Kelemen Lajos valóban nem volt termékeny, mert számára az írás a tudományos vizsgálódás végleges lezárását jelentő, nagyon felelősségteljes művelet volt. Aki így vélekedik az írásos közlésről, az mindig nehezebben ad ki valamit is a keze alól, mint az olyan lelki alkotó kutatók, akik önmagukkal szemben kevésbé kritikusak. De mindezek ellenére téved a közvélemény, amikor azt hiszi, hogy a nagy historikus mérhetetlen tudását a sírba vitte magával. Keveset publikálni

és természetlennek maradni, két egymástól különböző dolog. Ez utóbbi Kelemen Lajos méretű és tudású ember esetében a felelőtlenséggel lett volna egyenlő. Ő azonban egész életével bizonyította, hogy tőle mi sem állott távolabb, mint a felelőtlen sáfárkodás közönsége irányában a reábizott talentumokkal.

Megjelent cikkeinek hosszú listáját ismerő szakemberek körében mindez eddig sem volt vitás. E mostani gyűjteményes kötete azonban a nagyközönség előtt szintén beszédesen cáfolhatja az elterjedt képzéseket. A tudományos életművek megmérésekor egyébként sem feltétlenül érvényesek a mindennapi életben használatos mértékegységek. Megeshetik olykor, hogy a számra nézve kevés bizonyul az idő mérlegén soknak. Gondoljunk csak arra, hogy Bolyai Jánosnak egyetlen, néhánylapos írása biztosította a halhatatlanságot. A mennyiség, a nyomtatásban megjelent lapok száma különösképpen a történettudományban nem lehet az életmű nagyságának mértékegysége. Ebben a tudományágban ugyanis különösen erős a csábítás a retorika részéről a bőbeszédűsége, a közírásra. Sok olyan, hatalmasan felfújt életművet idézhetnénk ennek a diszciplínának akár a legújabb történetéből is, amiből egyetlen emberöltő alatt szinte semmi sem maradt fenn az idő rostáján. A pusztá szám, a mennyiség helyett tehát a szellemi alkotások birodalmában a maradandóság látszik helyesebb mértékegységnek. Ebbe a soronyóbe vetve mindjárt megváltoznak Kelemen Lajos életművének arányai. Az ő esetében is a kevés bizonyul soknak, többnek. Elég e kötetet kezünkbe venni annak megállapításához, hogy a méreteikre nézve talán szerény tanulmányok a megfogalmazásuktól fogva eltelt 50-70 esztendő alatt semmit sem veszítettek értékükből. Napjainkban is élő, friss írások ezek, amelyek változatlanul utat találnak a mai olvasókhoz, és szilárd kiindulópontjai a további kutatásoknak. Végül nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a beszűkült vagy a kedvező kiadási viszonyok mennyire döntő módon befolyásolhatják nemcsak a tudományos életművek méreteit, hanem az eredményeik közzétételének kiharcolására képtelen lelki alkattú kutatók egész munkastílusát és magatartását a közléssel szemben. Zátoryra futott kísérletek nyomán bárkinél görcs következhet be. Hát még olyan önértzetes és érzékeny embernél, mint amilyen Kelemen Lajos volt.

Napjainkban szinte közhelyként emlegetjük, mint alapvető követelményt, az elmélet és a gyakorlat összekapcsolását. Ennek fényénél Kelemen Lajos életműve megmérésekor szintén számításba kell vennünk, a nyomtatott közléseken túl, azt a gyakorlati tevékenységet is, amit az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában a történetkutatás érdekében egész életén át kifejtett. Nem mindennapi levéltárosi munkájára (rendezések, kutatók kiszolgálása, iratvédelem stb.) gondolok, hanem arra, amit hivatali kötelességeken felül teljesített a történelem javára. Evtizedeken át egy személyben ő volt az egész erdélyi magyar levéltárvédelem, népe aprajának és nagyjának levéltárosa, a jövődó kutatónemzedékek nevelője. A történeti forrásanyag megóvása és feltárása, a kutatás folytonosságának biztosítása terén végzett tevékenysége a legragyogóbb egyéni teljesítménynél is maradandóbb jelentőségű mozzanata a két világháború közti erdélyi magyar tudománytörténetnek.

Kelemen Lajosnak sohasem volt egyetemi katedrája, mégis több kutatót nevelt, mint bárki más. Hogyan sikerülhetett ez neki? Ennek titka éppen abban a belső szenvedélyből végzett historikusi gyakorlatban rejlik, amelyre fentebb utaltam. Fáradhatatlan és lelkes gyakorlati munkáján keresztül ragadta magával a fiatal lelkeket, oltotta beléjük kiölhetetlenül a minél teljesebb megismerés vágyát, formálta őket egyre nagyobb feladatokra alkalmasokká. Ő volt a két háború közötti erdélyi magyar fiatal kutatók legönzetlenebb és legeredményesebb formálója. Nevelésének egyik hatékony eszköze éppen önzetlen segítőkészsége volt. Tudásának tárháza nyitva állt mindenki előtt, aki a megismerés szándékával közeledett az erdélyi műlthoz. Ezzel azonban az igényes adatgyűjtésre, a tények tiszteltére szoktatott. Bőkezűségével ugyanis a felelős munkára kötelezte el a megajándékozottakat. És jaj volt annak, aki az ingyen nyert kincsekkel lelkiismeretlenül gazdálkodott. Vesse össze bárki a századforduló és a két háború közötti nemzedék forráshasználatát, dokumentációját, és megállapíthatja, hogy a levéltári források elsődlegességére, rendszeres használatára Kelemen Lajos nevelte rá az erdélyi magyar történetkutatókat.

Életében éppen példájával és gyakorlatával nevelt. Csak most, hogy különleges izzású személyisége már nem hathat, jutnak nagyobb szerephez írásai. Mai és holnapi fiatalabb kutatóink e tanulmánykötet révén talán megéreznek valamit abból, ami Kelemen Lajost az előttük járó nemzedékek leghatásosabb nevelőjévé avatta. S akkor egyet fognak érteni abban, hogy életművének legnagyobb eredményei nem nyomtatott tanulmányokban, talán nem is az általa megmentett és a tudomány számára hozzáférhetővé tett művelődési javak tömegében, hanem

elő emberekben és azok alkotásaiban öltöttek testet. Két évtizeddel-egyedszázaddal tényleges működésének megszűnte után ma többen vallják Kelemen Lajost mesterüknek, mint halálakor. Köztük olyanok is, akik már csak közvetve kerülhettek hatása alá. Manapság legjobb szakmai minősítést jelent az ő tanítványának számítani. Mi általában az írott mű bővületében minősítettünk. Kelemen Lajos életműve azonban arra figyelmeztet, hogy a kutatónevelés területén a személyes példaadás, a gyakorlat, sőt az élőszó is a mesterremekekkel egyenlő hatású lehet. Elsősorban rendkívüli időkben és körülmények között, amikor a szakmai utánpótlás intézményes keretei nem biztosítottak. Márpedig Kelemen Lajos életútjának jelentős szakaszai kanyarogtak sivatagi körülmények között. Rendkívüli idők mindig rendkívüli embereket és módszereket követeltek. Kelemen Lajos hagyományos módokon és eszközökkel hódított a fiatalabb nemzedékek körében, írásaikban ma is jelen van, és alkotásokban objektíválódó hatóerőt jelent. Szabad-e a nyomtatásban megjelent alkotások mögül kifejejtenünk mindezt életművének megítélésékor? Aligha!

4.

Kelemen Lajos nagy hatásának megértéséhez, tudománytörténeti helye kijelöléséhez jócskán vissza kell mennünk az erdélyi magyartörténetírás múltjába.

A fejedelemség idején a magyar történetíráson belül játszott vezető szerepét Erdély a Habsburg-hódítás után elveszítette ugyan, de a XVIII. század folyamán még lépést tudott tartani a zömmel — igaz, időbeli megkésésekkel. Bod Pétert, Benkő Józsefet még ugyanazok a korszerű törekvések vezették a múlt feltárásában, mint a feudális historiográfiánkat a modern forráskutatás és forráskritika megalapozásával betetőző nagy kortársaikat, Bél Mátyást, Pray Györgyöt vagy Cornides Dánielt. A XIX. század elejére azonban megváltozott a helyzet. A korábban felekezeti keretek között folyó kutatások régi szervezetei felbomlottak II. Józsefnek a szerzetesrendeket feloszlató intézkedései és a protestánsok általános visszaszorítása következtében. A polgárosodás felé haladó világ egyébként is korszerűbb tudomány szervezést kívánt volna. Bod Péter (1760), Batthyány Ignác (1785), Aranka György (1791) és Döbrentei Gábor (1819) erre irányuló kísérletei azonban nem vezettek tartós eredményekre. A XIX. századba lépő Erdélynek egyeteme sem volt, de a Habsburg-birodalom szomszédos tartományaiban működő felsőoktatási intézményekben is a középszer uralkodott el, mivel a történelmi tanszékek betöltésekor a francia forradalom óta nem a tudományos felkészültség, hanem a politikai megbízhatóság lett a döntő szempont. Ez pedig annál súlyosabb következményekkel járt, mert az új eszmék terjedésétől rettegő kormányzat igyekezett Erdélyt légmentesen elzárni a külvilágtól. Mindezek következményeként az erdélyi magyar történetkutatás és történetírás a XIX. század első felében visszasüllyedt az úri műkedvelés színvonalára. A korszak legjelentősebb erdélyi magyar kutatója, Kemény József (1795—1855) munkamódszereit tekintve ugyan maga sem állott fellelte korának, de ráértett az idők követelményére, és nagy értékű történeti gyűjteményei közcélra ajánlásával az Erdélyi Nemzeti Múzeum alakjában 1842-ben megalapozta az erdélyi magyar tudományos kutatás szervezetét. E Múzeum és a tudományos energiák összefogására hivatott Erdélyi Múzeum Egylet azonban a Habsburg-abszolútizmus gyanakvásai miatt csak 1859 után kezdhetett el tényleges működését, és ezért az erdélyi magyar történetkutatás önálló megújulása szintén elodázódott. Minthogy Magyarországon a Magyar Tudományos Akadémia (1825), majd a Magyar Történelmi Társulat (1867) létesítése folytán kedvezőbben alakult a történetkutatás helyzete, az erdélyi magyar szellemi élet erői is ott igyekeztek érvényesülni. Budapest elszívó hatása egészen nagy méreteket öltött 1867 után. Salamon Ferenc, Torma Károly, Szilágyi Sándor és mások ott futottak be, és a fiatalabbakat szintén oda vonzották maguk után. Eppen ezeknek a befolyásos erdélyi tudósoknak — főképpen Szilágyi Sándornak — tulajdonítható, hogy az Erdéllyel foglalkozó magyar történetkutatás irányító központja Kolozsvárról jó időre áttevődött Budapestre, a szakosított kutatónevelés pedig Bécs híres Történeti Intézetébe (Institut für österreichische Geschichtsforschung).

Gyors változást ezen a helyzeten a kolozsvári egyetem létesítése (1872) sem hozhatott. Az indulással együtt járó nehézségek, a kiforratlanság szinte az első világháború kitöréséig megakadályozták az egyetem tanárait sajátos, helyi kutatási és nevelési feladataik felismerésében. Pedig amikor Kelemen Lajos a kolozsvári egyetemre került, a Bécsben képzett Szádeczky Lajos és a Budapesten formálódott Márki Sándor személyében már korszerűen felkészült tanárok működtek,

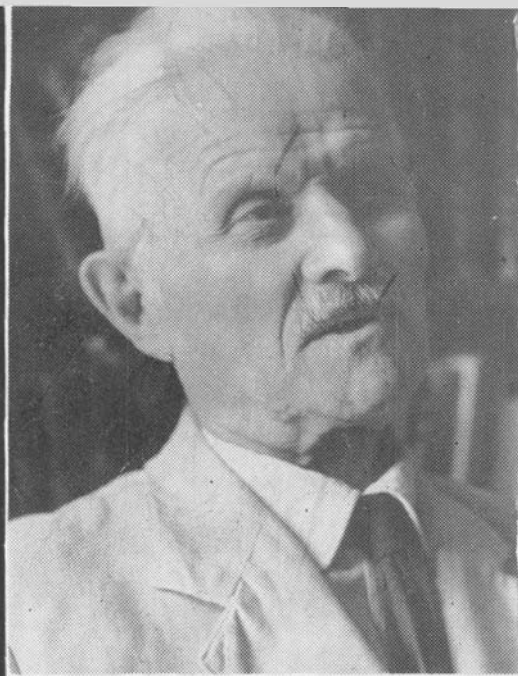

GERGELY ISTVÁN PLAKETTJE

Kiránduláson tanítványaival Kolozsvár környékén, az I. világháború előtt (hátsó sorban jobbról a második, kalapban)

A Múzeum levéltárában (1942), munkatársaival; balról: Entz Géza, Kelemen Lajos, K. Sebestyén József, Jakó Zsigmond.

A hatvanas években
(Erdélyi Lajos felvétele)

KELEMEN LAJOS ÉVEI

Városmutogatóban
(Erdélyi Lajos felvétele)

Érettségi találkozón a volt Unitárius Kollégiumban; ülnek: Kohn Hillel (1.) és Kelemen Lajos (3.)

akiknek tudományos munkássága is előnyösen különbözött a századforduló nemzeti és osztályelfogultságtól vezetett, sokszor tudományos elvek és módszerek nélküli, szinte kizárólagosan politikai beállítottságú történetírásától. A hivatalos történelmi érdeklődés előterében azonban az állam és a politikai élet kérdései állottak. Ezekben a vonatkozásokban sok hangos szó esett az erdélyi fejedelemségről, főként függetlenségi szerepéről. Azonosították az állam és a magyar nép történetét, holott ezek Erdélyben nem fedték egymást. A következmény az lett, hogy amíg ugyanebben az időben a szász lakosság múltjáról elkészült a több kötetes összefoglalás, magáról az erdélyi magyar népről és e tájnak egyéb sajátos viszonyairól teljesen elterelődött a figyelem. A magyar pozitívizmus máig nélkülözhetetlen nagy mennyiségű forrásanyagot tárt fel, de Kővári László és Szilágyi Sándor összefoglalásai¹ után kísérlet sem történt a korszerű szintézisre. Így nem kerülhettek napvilágra a súlyos hibák, mulasztások, melyek az egyoldalú fejlesztés következtében az erdélyi magyar történetkutatásban ebben a félszázadban keletkeztek. Például az, hogy a magyar nép külön élete teljesen feloldódott az erdélyi állam történetében, hogy megszűnt a fejedelemség kialakulását megelőző vajdai korszak tanulmányozása, ki sem fejlődhetett a középkor-kutatás erdélyi magyar ága.

Az általános légkör nem kedvezett az 1870 után fokozatosan meginduló szakosítás és szakszerűség erdélyi térhódításának sem. Az erdélyi magyar történetkutatás egésze megrekedt az előző autodidakta nemzedék színvonalán. Jellemző, hogy vezéralakja a századfordulói a hosszú életű Kővári László maradt, aki még 1848 előtt kezdte meg működését. Szilágyi Sándor halála (1899) után a magyar fővárosban csökkent az érdeklődés az itteni vonatkozások iránt, a korábbi nagyszabású vállalkozások, mint például a már 21 kötetet számláló *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* sorozata, elakadtak. Az erdélyi magyar történetkutatás lassan irányító központ nélkül maradt, provinciális visszhangjává vált a fővárosinak. Budapest vezetése évszázadunk elejétől fogva kezdett megszűnni anélkül, hogy Kolozsvár azt tudatosan átvette volna tőle. Az első világháború és az azt követő uralomváltozás tehát a magyar történetírás újabb törekvéseitől elmaradt állapotban, határozott célok és hivatástudat nélkül találta Erdély magyar történetkutatását.

Az 1918 után kialakult új helyzet gyökeres változtatásokat kívánt tőle. Időleges lemaradása ellenére százados hagyományokra támaszkodhatott volna, de azoknak csak egy része bizonyult alkalmasnak az újrakezdéshez. Az uralkodó nemzetre szabott korábbi történeteszemlélet és gyakorlat a nemzetiségi sorsban használhatatlanná és idejétmülttá vált. Ezt mi fél évszázad távlatából visszatérintve könnyen megállapíthatjuk, de a nagy változások akkori szereplői előtt mindez korántsem lehetett magától értetődő és világos. Ilyen fordulat szükségére nem is tudatosulhatott máról holnapra sem a közvéleményben, sem pedig az új helyzet elé került kutatókban. Mind az erdélyi magyar társadalom, mind pedig a magyar történetkutatók körében minden tiszteletet megérdemlő könyörtelen önelemzésre és időre volt szükség a jövő útjának megtalálásához.

Ennek az öneszmélkedésnek vált középpontjává Kelemen Lajos. Nem saját elhatározásából vagy vezérkedési hajlamból, mert ilyen ambíciók sohasem fűtötték, hanem a dolgok belső logikájának szorítására. Talán különösen hangzik első hallásra, de a régi világot és történetírást elseprő nagy földrengés nyitotta meg az utat Kelemen Lajos előtt az önkiteljesítésre. Az egyetemi keretek megszűntek, a régi tekintélyek, a professorok eltávoztak, az újrakezdéshez szervezetként csak az Erdélyi Múzeum Egylet, munkásokként pedig néhány tudományos hajlandóságú tanárember maradt.² Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának levéltárossága, ahol Kelemen Lajost a nagy változások érték, az egyetlen olyan állás volt Erdélyben, melyben magyar ember hivatali kötelességként foglalkozhatott történetkutatással. A leggazdagabb erdélyi magyar forrásgyűjtemény kezelése önmagában behozhatatlan helyzeti előnyt biztosított volna, de Kelemen Lajos egyébként is tervszerű munkával, gyűjteményével egygőzülve, ismereteit állandóan gyarapítva, rövidesen nélkülözhetelenné tette magát mindenki számára, aki Erdély múltjával kívánt foglalkozni. Félelmetes anyagismerete, személyválogatás nélküli segítőkészsége, tiszteletet parancsoló egyénisége és erkölcsi magatartása néhány esztendő alatt az erdélyi magyar történetkutatás vezetőjévé avatta az Erdélyi Nemzeti Múzeum addig csak szűkebb körben ismert levéltárossát. Ebben a kiemelkedő helyzetben nagy lett a jelentősége annak, amit ő történetíróként művelt, mert példának számított.

Kelemen Lajos nem volt az elméletek embere. Bizonyosak lehetünk felőle, hogy nem hosszas elméleti megfontolások nyomán, hanem természetes, józan ösz-

tönétől vezetve ismerte fel, hogy Erdély magyar kutatóinak befelé, saját népük felé kell fordulniuk. Ma úgy fogalmazunk ezt meg, hogy a korábbi államtörténet művelése helyett a nemzetiségi önismeret szolgálatát tűzte feladatul önmaga és a magyar történetkutatók elé. E fordulat szükségét nem elméleti fejtegetésekkel, programadó cikkekkel, hanem történeti írásaival bizonyította. Ez annál könnyebb volt számára, mert neki személy szerint nem kellett új útra állnia. Közleményeinek jegyzéke³, e jelen kötet anyaga és Szabó T. Attila elmélyült rajza tudományos érdeklődésének alakulásáról egyaránt meggyőzhet bárkit afelől, hogy Kelemen Lajos történeti világa kezdettől fogva az erdélyi magyarságra szabott. Az ő kutatói pályája tehát a változott helyzetben töretlenül folytatható, és irányt mutatható az új utakat keresőknek. Így magasodott fel Kelemen Lajos világitótoronnyá a két háború közötti időszakban, és lett — talán öntudatlanul is — előkészítője a mai magyar nemzetiség-történeti kutatásoknak.

Ezért érezzük őt olyan elevenen elődünknek, mint senki mást a korábbi nemzedékekből. A valóságnak azonban ebben a kérdésben egészen pontos fogalmazzással tartozunk. Amikor Kelemen Lajos és nyomában az erdélyi magyar történetkutatás az 1920-as években új utakra lépett, aligha adhatott magának számot a szükséges fordulat méreteiről. Ő akkor még nem gondolt és nem is gondolhatott a mai értelemben vett nemzetiség-történetre, hanem csupán történeti népismeretre. Az idő az újabb nemzedék számára tartotta fenn azt a feladatot, hogy most már megtegye az elkerülhetetlen lépéseket a történeti népismerettől a tudatosan vállalt nemzetiség-történetig. Kelemen Lajos ösztönösen megsejtette, mert személyi hajlamai másoknál fogékonyabbá tették erre, hogy a nemzetiségi társadalom történeti érdeklődése elsősorban önismereti igény. A nemzetiségi olvasó készen kapja az ország és az állam történetének egészével kapcsolatos általános ismereteket. Ő azonban szűkebb közösségnek is tagja, és ennek korábbi sajátosságait a művelődés és a művészet, a lakóhely, a társadalom és a család, jelentős személyiségek életútja és az intézmények múltjának feltárásától várhatja, hiszen a különös jegyek éppen ezekben a vonatkozásokban mutatkoznak meg. Kelemen Lajos munkássága tehát a két háború között valóságos, új társadalmi igényeket elégített ki. Ezért is válhatott az új erdélyi magyar történetkutatás kiindulási pontjává.

Ennek során megalapozta helytörténetünket, művelődés- és művészettörténetünket. Arra igyekezett nevelni, hogy a legerényebb témákat is lehető legteljesebben összegyűjtött bizonyítóanyag ismeretében dolgozzák fel. Ezért nem sajnálta a fáradságot a levéltári kutatásoktól még a falutörténetek összeállításakor sem. Például Vista művészeti-történeti emlékeit ismertető, e kötetben újraközölt dolgozata valóságos gyöngyszeme a Kelemen Lajostól művelt falutörténetnek⁴. Levéltárosként ugyanis jól tudta, hogy az erdélyi falvak történetének kusza szövevényében, adathiány következtében, a birtoklás-, család- és személytörténet szálan lehet eligazodni. Ezért emelte ezeket a régi történetírásban igénytelenül és kétes értékűen művelt diszciplínákat a hely-, művelődés- és művészettörténet fontos segédtudományai rangjára⁵. Segítségükkel adott írásainak különös emberközelséget, belső melegséget, amellyel valósággal visszavarázsolja olvasóit a régmúltba. Közönségünk is ezeken az írásain keresztül zárta szerzőjüket köthetetlenül a szívébe.

Kelemen Lajos pályája kezdetétől fogva élete végéig, kimondva vagy kimondatlanul, Orbán Balázst tekintette mintaképének. A *Székelyföld leírásának* (1868—1873) jegyzetelt új kiadása tervét élete alkonyáig melengette lelkében⁶. Koncez Józseftől az adatok tisztelétét, Szádeczky Lajostól pedig a forrásközlés korszerű módszereit korán megtanulta⁷, de a múlt életszerű ábrázolásának, minél teljesebb megragadásának igényét, a nép és általában a társadalom élete, emlékei iránti érdeklődését a székelységet tanulmányozó Orbán Balázstól hozta magával. A szakosítás bővületében élő jelenünk számára talán szokatlan lehet Kelemen Lajos érdeklődésének széles skálája, pedig mindezt írásaiban az erdélyi magyar történeti népismeret igényei fűzik szerves egységbe. Egyes tanulmányai szintén nagy hasznát látták sokoldalú jártasságának. Egyetlen téma kifejtése során a hely-, birtok- és családtörténet, címertan, néprajz és nyelvtörténet adatait, érveit vonultatja fel, ösztönösen kihasználva a manapság sokat emlegetett komplex vizsgálati módszer előnyeit⁸. Munkássága éppen ennek következtében adhatott termékeny indításokat már a húszas években a régi magyar irodalom, személytörténet és írásos emlékeknyag körében maradó teljesítményeket nyújtó Herepei Jánosnak, a műemlékvédelemmel és műemlékkutatással eljegyzkedő Debreczeni Lászlónak vagy a helynévkutatás, majd a nyelvtörténet irányában elinduló Szabó T. Attilának. Kelemen Lajos látszólag szétágazó munkásságában az erdélyi magyar önismeret szálán minden összefügg egymással.

Örökségéből a leghatékonyabbnak művelődéstörténeti és ezzel szorosan egybe-
fonódó művészettörténeti munkássága bizonyult. Ezek is voltak legkedveltebb
munkaterületei. Művelődéstörténelmünkben neki köszönhető a felismerés, hogy
irodalmilag nem élvonalbeli emlékiratok szintén forrásai lehetnek a kutatásnak.
Naláczi József feljegyzéseinek és Hermányi Dienes József történeti anekdotáinak
szemelvényes kiadásával ő indította el művelődéstörténeti forrásanyagunk azóta is
egyre tervszerűbben folytatott feltárását.⁹

Történetiszemléletének alapvonásaival függ össze különös érdeklődése a nép-
és iparművészet szerény emlékei iránt. Ennek köszönhető a régi erdélyi festő-
asztaloság múltjának és az erdélyi magyar iparművészet több fejezetének tisztá-
zása. Minthogy a művelődési és művészeti alkotást mindig a létrehozó társadalmi
környezetbe állítva értékelte, az ipar- és céhtörténet területén szintén becses mun-
kát végzett¹⁰. Az iparművészet szerényebb emlékeivel való foglalkozás tette őt
fogékonnyá az anyagi művelődés történetének kérdései és emléktanyaga iránt. Ez
a kérdéscsoport alkotja a természetes átmenetet történetírásában a művelődés- és
művészettörténet között.

Ez utóbbi területen, gyermekkorából hozott érdeklődése folytatásaként, a kö-
zépkori falcképfestés, általában a festészet és az építészettörténet, valamint a mű-
emlékvédelem foglalkoztatta¹¹. Ilyen irányú munkásságából mostani kötete is jel-
legzetes példákkal szolgál. Kelemen Lajos a művészetek kutatójaként is megmaradt
mindenekfelett történésznek. Ezekre a tanulmányaira szintén jellemző a lelkiismeret-
retes törekvés az írásos forrásanyag teljes kiaknázására, az alkotás létrejöttét
meghatározó személyi, családi és általános történeti vonatkozások tisztázására. A
művészettörténet az ő számára nem öncélú kedvtelés, végcél, hanem a népi ön-
ismeretet szolgáló felelősségteljes történetkutatás. Ezért jellemzője munkáinak, a
mindent átítató történetiségen kívül, az óvakodás a terméketlen, sőt oly-
kor kockázatos, esztétizáló spekulációktól. Művészetkutatóként is az egykori tör-
téneti valóság talaján maradt. Tanulmányai ezért forrásértékűek. Ebben rejlik
formáló hatásuk a helyére lépett Benkőné Nagy Margit vagy a legáltalább nemze-
dekhez tartozó Kovács András munkásságában. Kelemen Lajos sem a művelődés,
sem pedig a művészetek története területén nem törekedett összefoglalásra. A
kutatások akkori kezdeti szakaszában a részletek tisztázását tartotta soron lévő
feladatnak. Ebből a munkából azonban — miként kötete is mutatja — alaposan
kivette a részét.

5.

Szabó T. Attila és Benkőné Nagy Margit kötete valóságos újratalálkozás Ke-
lemen Lajossal, a történésszel. Ennek pedig egyik következménye, hogy elgondol-
kozássra késztet a jelen kérdései és teendői felől. Az elmúlt évtizedek ugyanis
újabb feladatokat is kiróttak a romániai magyar történetkutatókra, amelyeket ép-
pen olyan tisztességgel meg kell oldaniuk, mint a Kelemen Lajostól örökölték.
Azóta sok minden megváltozott körülöttük, de nem módosult a nemzetiségi múlt-
tal való foglalkozás bizonyos vonatkozásokban öntevékeny jellege. Annak el-
lenére sem, hogy néhány éve a bukaresti Nicolae Iorga Történettudományi Inté-
zetben nemzetiségtörténeti kutatócsoport alakult, és a kolozsvári Történeti és Ré-
gészeti Intézet munkatervében szintén szerepelnek nemzetiségtörténeti vonatkozású
témák. E tudományos intézetek érdemes munkát végeznek a román nép és a nem-
zetiségek együttélésével, közös harci hagyományaival kapcsolatos kérdésekben. Té-
maválasztásukat, tevékenységüket azonban — teljesen érthető módon — az ország-
os történetkutatás szempontjai határozzák meg. Így a nemzetiségi tömegek ter-
mesztes önismereti igényének kielégítése továbbra is a romániai történetkutatás
nemzetiségi szakembereinek lelkiismereti kötelessége marad. Az önismereti kuta-
tások szorgalmazását különben a romániai történettudomány jól felfogott országos
érdekei is sugallják. Hiszen a román nép és a nemzetiségek közötti, politikailag
sokszor hangsúlyozott történelmi kapcsolatok tudományos igényű tanulmányozása
sem képzelhető el a viszony nemzetiségi oldalának rendszeres és mélyreható kuta-
tása nélkül. Szakköreinkben azonban ma már jelentkezik az a felismerés is, hogy
a magyar és a német nemzetiségi fejlődés tényei a román—magyar és a román—
német viszonyon túlmenően elmulasztott fontosságú kérdései — Erdély múltja
révén — az egész ország történetének.

Korunk távlati célkitűzést, tervszerű munkát követel a tudományos tevékeny-
ség minden területén. De vajon józanul elképzelhető-e az emberek belső indítás-
ból, vagy a maguk gyönyörűségére, szinte hobbyként végzett nemzetiségtörténeti

kutatótevékenységének egyeztetése, súlypontolása, rangsorolása? Nehezen! Van-e hát akkor értelme fennhangon elmélkedni azon, ami valójában kire-kire önmagára tartozik? Azt hiszem, igen! A feladatok ugyanis nagyok, sokrétűek, egyeztetés nélkül jól el sem végezhetők. Az idősebb, tapasztaltabb kutató tehát hangos számvetése révén is segítheti talán valamivel a fiatalabb és tapasztalatlanabb önvizsgálatát, egyéni munkaelemzését és tervszerűsítését. Mert ennek kötelezettségét Kelemen Lajos most megjelent kötete úgyis kirója a romániai történetkutatás minden felelősségérzettel rendelkező magyar tagjára. Az alább következők nem kívánnak több lenni egy nemzetiségi történész önmaga részére megfogalmazott gondolatainál a Kelemen Lajostól örökölt és a változó időktől kiszabott feladatokról.

Kellő távlat és sok tapasztalat alapján ma már eldőltnek tekinthető, hogy a romániai magyar történetkutatás formája a nemzetiségtörténet. Ez pedig egyszerre tartozik szolgálai a nemzetiségi önismeretnek és az ország múltjának feltárásáért. Ennek művelője nem szigetelődhet el, nem zárkozhat be saját népe múltjába, különösképpen Erdélyben nem, de szerepe nem lehet a visszhangé sem. Eredeti hangokkal kell gazdagítani a nagyobb együttest. Neki éppen azt kell felszínre hoznia és beépítenie történettudományunkba, ami abból egyébként kimaradna, és amire ő mindenki másnál hivatottabb. A nemzetiségi történészek kötelessége az ország és a román nép múltja ismeretén kívül, tervszerű önképzéssel megszerezni a korszerű szakkutatás szintjén való jártasságot saját népe történetében. Egyebek mellett a romániai tudományosság érdekében. Enélkül ugyanis nem végezhet el megfelelően az országos történetírás részére olyan feladatokat, amelyek megkerülhetetlenek, de a román történészek zöme számára — éppen a fenti ismeretlenség hiányában — leküzdhetetlen nehézséget jelentenek. A magyar és a német múlt problematikájában otthonos szakemberekre, ilyenek kinevelésére és megfelelő foglalkoztatására tehát az országos történetkutatásnak és a nemzetiségi önismeretnek egyaránt szüksége van. Minél tevékenyebben kiveszik részüket a nemzetiségi kutatók saját népük múltjának feltárásából, annál több hasznot hajthatnak az ország történettudományának.

Történettudományunk erdélyi feladataihoz közeledve, bizonyos korszakok és témakörök valósággal úgy mutatkoznak, mintha szándékosan nemzetiségtörténeti kutatóknak lennének fenntartva. Például ilyen elsősorban a középkori vajdaság ideje, de jórészt a fejedelemség időszaka (1542—1690) is, a városok, az ipar és a kereskedelem, a kormányzat, az egykori intézmények, a régebbi művészet és oktatásügy, a középkori művelődés múltja, a történelmi földrajz, a család- és személytörténet, a címer- és pecséttan, oklevéltan és írástörténet stb. E területeken a jövőben a magyar nemzetiség kutatóinak is jócskán magukra kell vállalniuk különböző feladatokat, hogy egyrészt elkészülhessenek a szükséges nemzetiségtörténeti összefoglalások, másrészt hogy csökkenjenek a fehér foltok az országos történelemben.

A szász kutatás az *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (V. kötet, Bukarest, 1975) folytatásával beszédesen bizonyította, hogy a nemzetiségi önismereti igény napjaink viszonyai között is mekkora szolgálatokat tehet az ország történetkutatásának éppen az erdélyi történelem legelhanyagoltabb területén, a régebbi középkor feltárásában. Egyelőre ugyanitt végezhetné a magyar kutatás is a leginkább hézagpótló munkát általában a vajdaság korának (—1542) és intézményeinek, viszonyainak, valamint írásos emlékényaga hasznosítása kérdéseinek tanulmányozásával. Az 1542-t megelőző századok és általában a medievisztika elhanyagolása különben jellemző következménye annak, hogy az erdélyi magyar kutatás a dualizmus korában nem tartott lépést az általános fejlődéssel. A mai nemzetiségtörténeti kutatás tehát önmagának és az országos történelemnek egyaránt rendkívüli szolgálatot tehetne a középkori politikai vezetőréteg társadalmi, családi, anyagi, hatalmi viszonyai feltárásával, a közéleti személyek nélkülözhetetlen életrajzai elkészítésével. Mindezek mentesíthetnék a román kutatókat is a személytörténeti vonatkozású kérdések időtrábló tisztázásától, vagy a kellemetlen tévedésektől.

Időrendben haladva, az erdélyi fejedelemség korának tanulmányozásához lát-szik ma is leginkább nélkülözhetetlennek a nemzetiségi kutatók erőteljes közreműködése. E korszak egész politikai és művelődési élete, hatalmi viszonyai teljességgel érthetetlenek, sőt egyenesen félreérthetők a magyar és a német vonatkozások felderítése nélkül. Egyetlen példa ebből az időszakból a nemzetiségtörténeti kutatások hézagpótló fontosságáról az országos történet számára. A reformáció kétségtelenül nem általános jelentőségű kérdése a román történelemnek. Erdély vonatkozásában azonban, még az itteni románság szempontjából nézve is a dolgot, elmellőzhetetlen a tanulmányozása. Amikor tehát a magyar és a szász kutatók

saját nemzetiség-történetük keretében tisztázzák az ő művelődésükre nézve meghatározó jelentőségű mozgalommal összefüggő kérdéseket, gazdagítják az ország történetét Európával összekötő szálakat.

A XVIII. századtól tegnapjainkig terjedő korszakot illetően némileg már módosul a nemzetiség-történeti kutatások jelentősége az országos történelem szempontjából. Az országos kutatás főerőit ugyanis hosszú idő óta ez az időszak foglalkoztatja, a vele kapcsolatos kérdésvetetések általánosabbak a korábbi időkénél, a nemzetiségi vonatkozások szintén nagyobb teret kapnak. A jelenünket közvetlenül magyarázó időszak természetesen bőven ró teendőket a nemzetiség-történet művelőire is, de ezek mielőbbi megoldását már nem annyira az országos történet, hanem a nemzetiségi önismeret érdekei sürgetik.

Kelemen Lajos egykori magvetéséből a leggazdagabb termést kétségtelenül a művelődéstörténelem hozta. Kutatóink előszeretettel választanak ilyen témákat, és közönségünk feltűnő érdeklődéssel viszonozza erőfeszítéseiket. Művelődéstörténeti kutatásunk, a kiadási viszonyok örvendetes javulása óta, olyan eredményeket hozott, amelyek mindenhol becsületére válnak a romániai magyar nemzetiség-történetnek. Az ilyen tárgyú tanulmánykötetek és az ún. „fehér könyvek” forrásközléseinek fogadtatása azt mutatja, hogy kutatóinknak — Kelemen Lajos példája nyomán — sikerült megtalálniuk a szakembereket és az olvasóközönséget egyaránt kielégítő témaköröket és közlési módszereket. Ezen a területen már körvonalazódnak az első összefoglalások, és általuk elérhető közelségbe kerül a romániai magyarság művelődéstörténelmének megírása. Ennek meggyorsítása érdekében azonban szükségesnek látszik tágítani a vizsgálódások körét. Mindenekelőtt az anyagi művelődés, az ételszemlélet, életforma stb. eddig nagyon elhanyagolt kérdései irányában. De a szellemi művelődés területén is hasonló a feladat. Például még többet kellene tudnunk régi iskolázásunkról és iskoláinkról, régi irodalmunkról (beleértve a latin nyelven írottat is), művelődési intézményeinkről, tudományos törekvéseinkről és egykori tudósainkról. Ennek a gazdagodásnak, lehetőség szerint, meg kellene mutatkoznia a művelődéstörténeti célú forrásközléseinken, mert közönségünk szívesen találkozik közvetítők nélkül a múlttal. Időszerű lenne a néprajzosokkal és művészettörténészekkel együttesen összeállítandó képeskönyvekben legalább izelítőt adni a magyar művelődés tárgyi forrásanyagából is.

A művelődéstörténelem újabb rendkívüli népszerűsége azonban bizonyos veszedelem csírát is magában hordozza. Manapság szokásba jött gondolatban valamiféle, egyébként tisztázatlan választalat húzni a történettudomány és annak a művelődés múltjával foglalkozó ága közé. Ezt sugallja a „történelem” és a „művelődéstörténet” elnevezés párhuzamos, egyidejű használata napjaink sajtójában. Ebből — végigmondolva a dolgokat — az következnék, mintha a művelődéstörténelem nem történettudomány lenne, hanem valami attól különböző szak, amely a történelmi vizsgálódások szigorú szabályait figyelmen kívül hagyhatja. Ezzel a nézettel idejekorán szembe kell szállni, mert a nemzetiség-történeten belül éppen a művelődéstörténelemé lévén a központi hely, ezen az úton a szakszerűtlenség, a dilettantizmus lopakodhatna be történetkutatásunkba. E sorok írója számára a művelődéstörténelem legtöbbszörösebb történelem, és teljes egészében a történettudomány határain belül helyezkedik el. Ennek megfelelően vallja, hogy a történelmi módszertan, a heurisztika és a forráskritika szabályai a művelődéstörténelemre szintén változatlanul kötelezők. Az esszétől csupán a formát kölcsönözheti, de szakszerű dokumentáltságát ennek kedvéért nem áldozhatja fel. Arra, hogy az irodalmi kifejezési forma és a tartalom szakszerű megalapozása nem összeegyeztethetetlen követelmény, Benkő Samu elegáns művelődéstörténelmi tanulmányai idézhetők beszédes példaként.

A nemzetiség-történetnek általában, de a magyar nemzetiségi művelődéstörténelemnek különösképpen fontos témakörét alkotják a román és a szász néppel való kapcsolatai. A különböző nemzetiségű embereknek a török veszedelem, az idegen elnyomás és a kizsákmányolás elleni közös megmozdulásai feltárásában a romániai történetírás az elmúlt három évtizedben egész sor új eredményt hozott. Ezek ma már lehetővé teszik, hogy figyelmét — a közös küzdelmek lankadatlan erővel folytatott vizsgálata mellett — kiterjeszthesse az együttélés kevésbé látványos, mindennapi tényeinek kutatásaira is. A békés építőmunka, a népi és a magas művelődés legkülönbözőbb területei századok óta bő lehetőséget kínáltak románoknak, magyaroknak és szászoknak, hogy az oldalukon élő másik kettő erőfeszítéséhez szintén hozzájáruljanak. Az egykori valóságos helyzet szinte kötelezi a történészeket Erdély esetében arra, hogy párhuzamosan vizsgálják az itteni népek múltját, hiszen mindegyik fejlődése értékes analógiákat szolgáltat a másik kettő történetének jobb megismeréséhez. Ebben a tekintetben is Kelemen Lajos lehet a köve-

tendő példa. Számára az együttélés természetes erdélyi történeti adottság volt. Nem tudománypolitikai követelményként, hanem természetes kiindulópontként öntudatlanul számolt vele. Olyan természetes volt ez számára, mint embernek a levegő, vagy hálnak a víz¹². Minden tanulmányában kimondatlanul is jelen van, mert ez elválaszthatatlan velejárója annak az Erdély-képnek, mely benne élt és amelyben egész életét leélte. Megkapó bizonyossága ennek a kötet *A Mezőség szélé-ről* című írása.

Az erdélyi magyar művészettörténet azokat a kutatási területeket műveli, amelyeket még Kelemen Lajos cövekelt ki előtanulmányaival. Még most sem sikerült eltüntetnie azt a régi gyengeségét, hogy a távolabbi középkor emlékeivel nem foglalkozik. Változatlanul csak a reneszánsztól innen eső idők emlékműveire van szakember. Kétségtelen azonban, hogy a román stílusú és gótikus művészeti tanulmányozása minden vonatkozásban olyan különleges szakmai felkészülést igényel, amelyet fiatal kutató az itthoni medievisztika korszerűsítése előtt meg sem szerezhet magának.

Kelemen Lajos hagyatékának értékes része volt a felelősségvállalás a múlt emlékműveinek védelmében és feltárásában¹³. Az állami védelmi rendszer kiépülésekor úgy látszott, hogy nincs többé szükség ilyen nemzeti tevékenységre. Az idő azóta bebizonyította, hogy az állami védelmi rendszer Erdélyben a nemzetiségek terjedelmes örökségének sajátos kérdéseivel csak akkor birkózhat meg, ha a nemzetiségtörténet művelői szintén kiveszik a részüket, főként a feltáró munkából. Egyébként egyetlen művelődési védelmi rendszer sem lehet kellően hatékony a társadalom tevékeny együttműködése nélkül. Ezzel a körülménnyel leginkább a műemlékvédelem számol. De a könyvtári és levéltári rendszerező-feltáró munka szintén hasznát láthatná az anyagot létrehozó nemzeti intézményekkel, családokkal vagy személyekkel kapcsolatos kutatásoknak. Ezzel függ össze az Erdély történetére vonatkozó, zömében latin és magyar nyelvű régebbi írásos forrásanyag tanulmányozásának, a közzétételében való részvételnek változatlan kötelezettsége. A nemzeti szakemberek közreműködése ennek a nélkülözhetetlen fontosságú információs anyagnak a megismerését gyorsíthatja meg a román történetkutatás számára. A magyar nemzeti történetkutatás részéről értékes hozzájárulásnak ígérkezik a *Székely Oklevéltár* Pataki József és Demény Lajos munkájával készülő folytatása.

Mindezeknek az itt felsorolt erőfeszítéseknek végső célja előkészíteni a romániai magyar nemzetiség történetének összefoglalását. Ez természetesen megkívánná a feladatok rangsorolását, mégpedig a nemzetiségi fejlődés belső dinamikája és sajátos értékrendje szerint, mert így a nemzetiségi kutatások bizonyosan nem vezetnének átfedésekre.

Kelemen Lajos kötetének üzenete azonban nem csupán máig ható tudományos, hanem erkölcsi tanulságokkal is szolgál. Változatlanul érvényes felismerés, amit ő egész életével bizonyított, hogy a nemzetiségi történetkutatás csak felelős közösségi szolgálatként virágozhat, pusztán megélhetési módnak tekintve azonban csenevész marad. Ez a kutatás nem végezhető elefántcsonttoronyba zárkózva, a szakemberek szűk köre számára, hanem eredményeit minél szélesebb közönséggel kell megismertetnie, mert azt, ami e területen történik, eleven társadalmi közösség követi figyelemmel önmagára tartozóként. Kelemen Lajos üzenete arra is figyelmeztet, hogy a szakszerűség és a legjobb értelemben vett népszerűsítés érdekeinek egyeztetése mindig változatlan követelménye marad a nemzetiségtörténetnek. Ezért kötelező művelői számára a tudományos pontossággal megállapított tények közlése világos, közérthető, sőt minél élvezhetőbb formában. Valahogyan úgy, amint azt ő tette. Mert e kötete írásait is értelmiségi vagy egyszerű falusi ember egyaránt élvezettel és tanulsággal olvashatja.

Mindnyájan köszönettel tartozunk Szabó T. Attilának és Benkőné Nagy Margitnak, hogy Kelemen Lajost, öröksége egy részének közkinccsé tételével, megidéztek körünkbe. Tükör ez a könyv, amelyben a romániai történetkutatás minden egyes mostani és jövőendő magyar művelője szembenézhet önmagával és munkájával. A tudományban nincs megállás, a megtorpanás a halállal jelentene egyet. A romániai magyar történetkutatás sem rekedhet meg Kelemen Lajos örökségénél. Előbbre, mindig előbbre kell lépnie, de azon az úton, amelyre a halott Mester vezetette. A Mának a Tegnapot, a Holnapnak a Mát túl kell szárnyalnia anyagismeret, módszer és szakszerűség tekintetében. Csak a közösségi felelősségben és az önzetlen szolgálat alázatában marad Kelemen Lajos minden időkre felülmúlhatatlan mintaképe Klio erdélyi magyar napszámósainak.

1. Kóvári László: *Erdély történelme I—VI.* Pest—Kolozsvár, 1859—1863. — Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel művelődésére I—II.* Pest, 1866.
2. Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet újjászervezése.* Magyar Nép, 1921. 6: 1—2.
3. *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kvár, 1957. 632—650.
4. *A vistai református templom és belső díszítményei.* 88—99. — Vö. Radnótfája története. Erdélyi Múzeum, 1942. 493—499.
5. Ilyen tárgyú dolgozataiból: Kedy István *eladományozott birtokai.* Erdélyi Múzeum, 1900. 226—229. — Nagy Szabó Ferenc *és a marosvásárhelyi szabó-czéh.* Erdélyi Múzeum, 1901. 396—405. — *A váradí Bornemisszák czimere.* Genealógiai Füzetek, 1905. 102—106. — *A váradí Bornemisszák czimere.* Erdélyi Múzeum, 1911. 304—305. — *A marosvécsi vár.* Pásztortűz, 1924. 67—69. — *A fiádfalvi kastély és régi gazdája.* Pásztortűz, 1925. 164—166. — *A kolozsvári minorita-templom és síremlékei.* Pásztortűz, 1926. 536—538. — *A csákgorbói kastély.* Művészeti Szalon, 1928. 10:3—8. és 11—12:3—7. — *Vajdakamarási Lőrinc pap.* Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. 92—95.
6. *A történetíró Orbán Balázs. Ki volt Orbán Balázs? Székelyudvarhely,* 1929. 24—28. — Orbán Balázs levele a „Székelyföld leírása” ügyében. Erdélyi Múzeum, 1943. 320—323.
7. *Bod Péter levelei.* Erdélyi Múzeum, 1907. 193—208., 256—260., 328—335., 383—392. — *Újabb adattár a vargyasi Daniel-család történetéhez.* Kvár, 1913. XII+426.
8. Példaként idézhető mostani kötetéből *A gogánváraljai mennyezetfestmény készítettője és kora (33—37.)* és *Mennyezet- és karzatfestmények a XVII. századból (41—80.)* című tanulmánya.
9. *Nalácz József emlékiratai.* Napkelet, 1921. 30—34. — *Hermányi Dienes József emlékiratai.* Minerva Könyvtár 3. Kvár, 1925. 93+3.
10. Ilyen tárgyú dolgozataiból: *Két férfi ruházatkép a XVII. századból.* Erdélyi Múzeum, 1899. 253—254. — *Adatok a marosvásárhelyi szabó czéh-poharakhoz.* Erdélyi Múzeum, 1901. 52—57. — *Egy faragott kapu.* Erdély Népe, 1901. 15. — *A legrégibb erdélyi magyar hímeszlopok.* Pásztortűz, 1924. 6—9. — *Kőbe faragott kolozsvári ötvösjelvények.* Pásztortűz, 1925. 408—410. — *Történelmi ötvös emlékek.* Pásztortűz, 1926. 611—615. — *A marosvásárhelyi szűcsök két régi czéh-pohara.* Művészeti Szalon, 1928. 1: 2—6. — *Régi egyházi varrottások.* Pásztortűz, 1929. 118—119. — *A batizi kódexgyár történetéhez.* Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából, 1942. 280—291.
11. E kötetben megjelent tanulmányain kívül lásd még: *Pusztuló régi templomokról.* Archaeologiai Értesítő, 1898. 435—436. — *Műemlékeink érdekében.* Ellenzék, 1903. 188: 1—2. — *A kolozsvári Bethlen-bástya történetéhez.* Erdélyi Múzeum, 1905. 116—120., 173—178. — *A kolozsvári Szent Mihály egyház.* Pásztortűz, 1924. 167—171. — *Erdélyi magyar templomőrösségek.* Magyar Nép, 1924. 23: 1—3. — *Egy kétszáz éves kolozsvári ház és jelvényei.* Pásztortűz, 1925. 285—287. — *A szárhegyi romkastély.* Művészeti Szalon, 1928. 8—9: 5—12. — *Restaurálták a kolozsvári Toldalagi és Korda házat.* Művészeti Szalon, 1928. 10: 14—15. — *Változások Kolozsvár műemlékeiben.* Pásztortűz, 1937. 223—237.
12. *A magyarói varrottások mint az erdélyi kultúrhatások példái.* Romános és százos elemek a marostordai magyarok varrottásaiban. Keleti Újság, 1931. 44.
13. A 11. sz. jegyzetben említettekén kívül lásd még: *A marosköri ev. ref. esperesség régi matrikulája.* Erdélyi Protestáns Lap, 1900. 155—156., 163—164., 169—171., 184—185. — *A marosköri unitárius esperesség visitatori végzései 1681-ben.* Keresztény Magvető, 1901. 39—42., 152—158. — *Levéltrátnék és az Erdélyi Nemzeti Múzeum.* Genealógiai Füzetek, 1907. 13—15. — *Teleki László levéltára az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában.* Erdélyi Hírlap, 1907. 10: 1—2. — *Törekvések egy erdélyi múzeum alapítására.* Erdélyi Múzeum, 1909. 353—375. — *Művészeti adatok az Erdélyi Múzeum-Egyesület irománytárában.* Művészet, 1912. 218—227.